

Benková, Milena; Charvát, Petr; Matoušek, Václav

Zástavba města Berouna ve 13. století

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 157-[176]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140132>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zástavba města Berouna ve 13. století

M. BENKOVÁ–P. CHARVÁT–V. MATOUŠEK

1. Archeologické prameny

V letech 1978–1988 bylo možno dokumentovat stratigrafické poměry na celkem 24 místech v historickém jádru města Berouna, nebo v jeho těsné blízkosti. Ve většině případů se jednalo o pozorování ve výkopech pro inženýrské sítě, jejichž přínos pro pozorování vývoje reliéfu města byl již ověřen a zdůrazněn na jiných lokalitách (Hrdlička 1982). Na tomto místě se chceme věnovat především těm poznatkům, které umožnily pokus o rekonstrukci reliéfu města v jeho nejstarším vývojové etapě, tj. ve 2. polovině 13. a na počátku 14. století. Smyslem tohoto pokusu bylo zjistit, do jaké míry byl realizovatelný projekt města ovlivněn přírodním charakterem zvoleného místa. Stavebně historický význam městského opevnění, doplněný poznatky z archeologického výzkumu, totiž prokázal, že projektanti a stavitelé berounské fortifikace přírodní charakter místa respektovali (Razím 1985, 138–139, 140). Zajímalo nás, v jakém vztahu k přírodnímu charakteru místa byly i ostatní prvky vznikajícího města.

K pokusu jsme využili poznatky z následujících zásahů do terénu (pořadová čísla souhlasí s číslováním sond na celkovém plánu na obr. 1):

1. Dne 23. 4. 1986 byl dokumentován výkop pro plynovod napříč tř. Politických vězňů na úrovni JZ nároží domu čp. 15 (obr. 2:1). Je pravděpodobné, že výkopem byl zachycen vnější okraj městského příkopu zahloubeného do žlutého hlinitého podloží. Jeho vzdálenost od hlavní zdi zde činila 30 m, což odpovídá dřívějším zjištěním (Razím 1985, 142; Břicháček, Charvát, Matoušek 1983, obr. 9). Vzorkováním nebyl zjištěn žádný archeologický materiál.

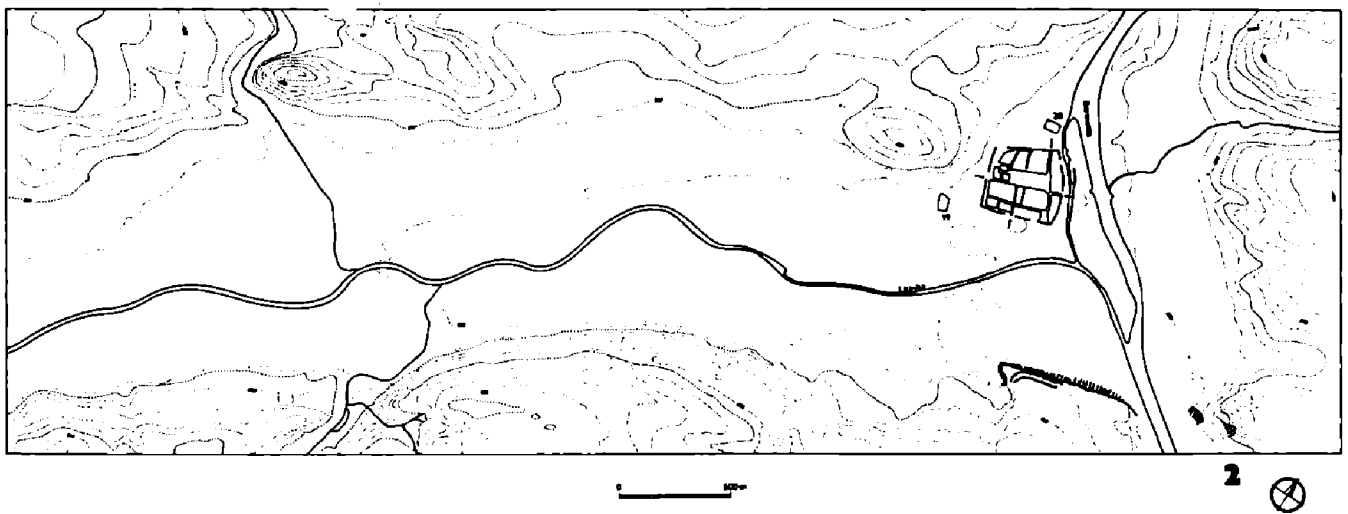
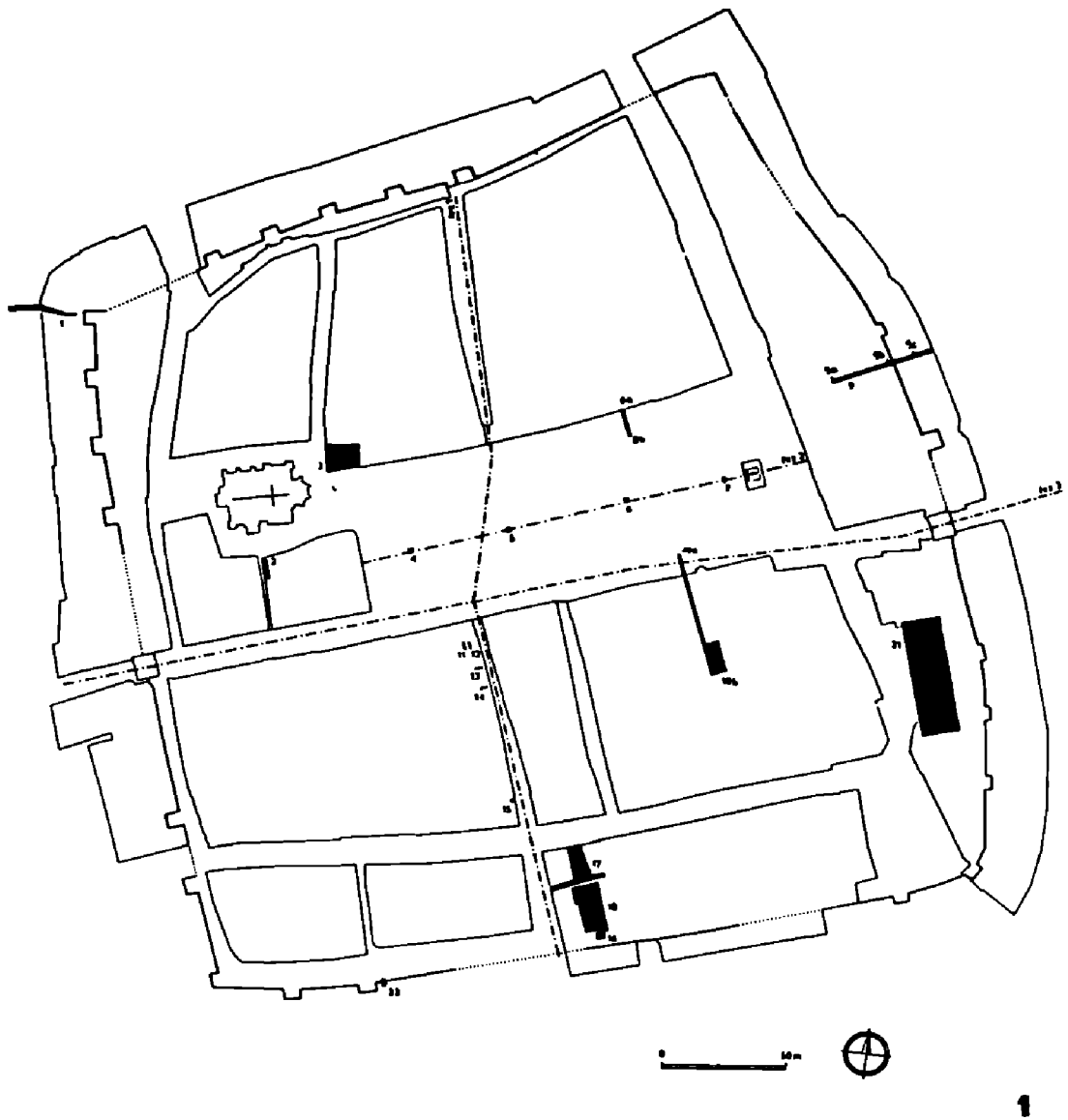
2. V říjnu 1985 a říjnu 1986 proběhly krátkodobé záchranné výzkumy na staveništi v prostoru J od kostela sv. Jakuba, kde byly vrstvy a objekty ze 13. století zjištěny buď přímo pod současným povrchem, nebo nejvýše 30 cm pod ním (obr. 2:4; 3:4; 5:6).

3. V roce 1983 byla v rámci předstihového výzkumu před výstavbou obchodního domu Květ dokumentována stratigrafie v SZ rohu Husova náměstí (obr. 6:5). Keramika ze 13. století zde byla nalezena ve vrstvě, která nasedala na vrstvu šterkopísku, což plně odpovídá starším geologickým zjištěním (Razím 1985, 138, obr. 1).

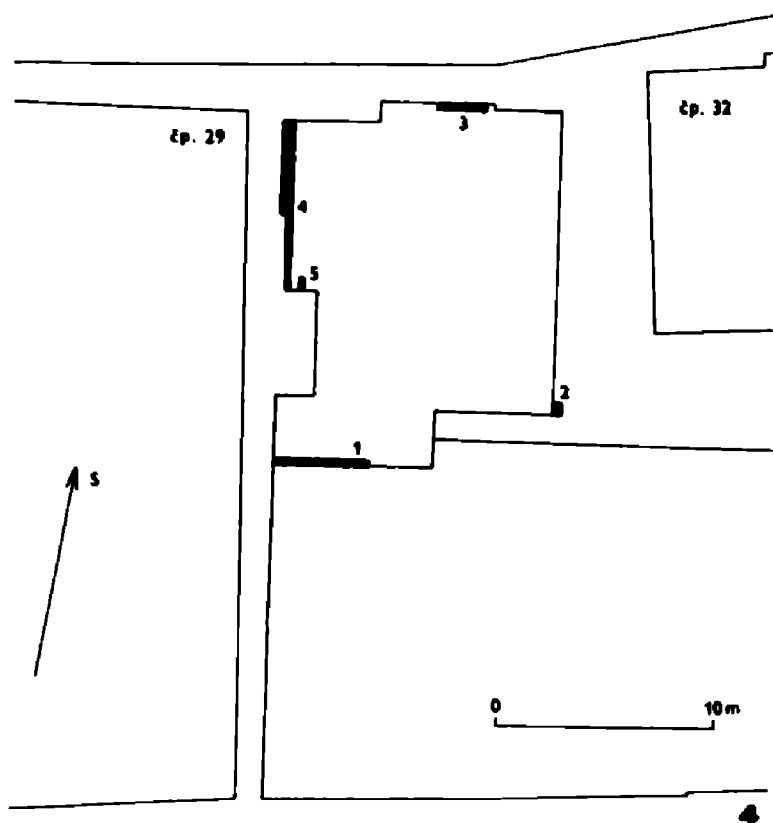
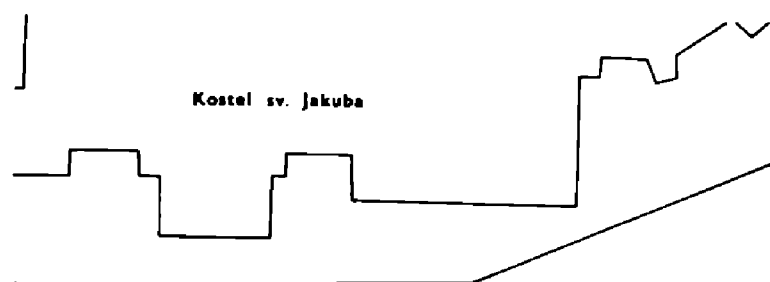
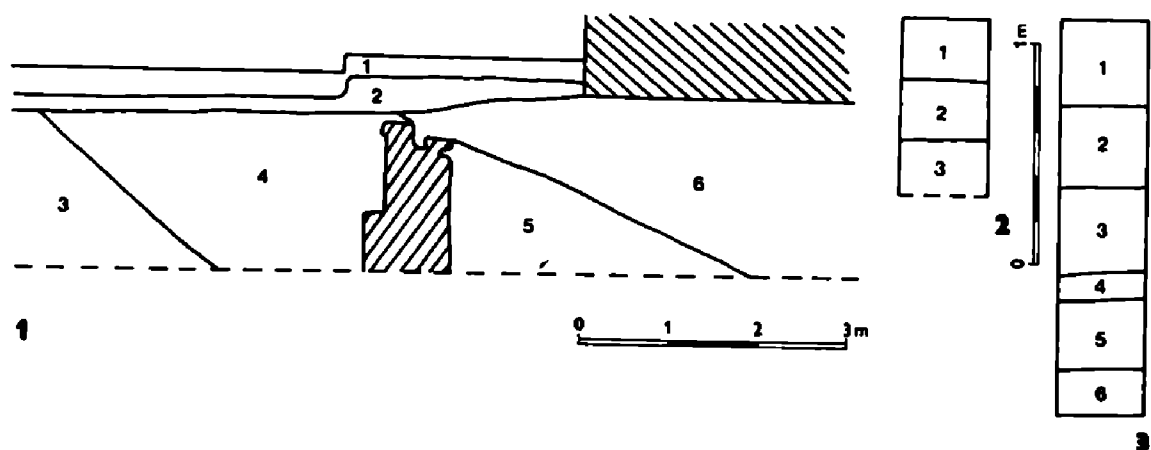
4. Ve dnech 27. 11.–4. 12. 1984 byla dokumentována souvrství ve 3 m hlubokých výkopech pro sloupy veřejného osvětlení na Husově náměstí. Vrstvy s keramikou 13.–14. století zde nasedaly na jílovité, či hlinitojílovité podloží, tj. na říční náplavy. Pouze ve výkopu při Z frontě náměstí byla mezi podloží a středověkou vrstvou vklíněna vrstva s keramikou ze starší doby římské (obr. 6:1–4).

8. 20. 12. 1984 byla dokumentována a vzorkována stratigrafie ve výkopu pro kanalizaci a vodovod, jenž vycházel kolmo do vozovky od domu čp. 44 v SV části Husova náměstí (obr. 7:1). Podloží tvořené zde velmi jemným žlutohnědým pískem, se stejně jako na něj nasedající vrstva s drobnými atypickými zlomky keramiky ze 13.–14. století sklání výrazně směrem do středu náměstí.

9. Ve dnech 21.–22. 12. 1983 bylo dokumentováno souvrství ve výkopu pro plynovod, jenž vycházel od zadního traktu budovy Komerční banky (čp. 64 a 65) a pokračoval směrem SV, prořezal hlavní hradební i parkánovou zeď a byl ukončen cca 20 m před ramenem

Obr. 1. 1. Beroun – plán městského jádra. Černé plochy – zásahy do terénu, které byly využity k archeologické evidenci. Číslování souhlasí s číslováním položek v textu. – 2. Berounská kotlina, morfologie a vodní síť. Na soutoku Berounky a Litavky schematicky vyznačen půdorys městského jádra Berouna.

Obr. 2. 1. Výkop pro plynovod na tř. Politických vězňů. Severní profil: 1. asfalt, 2. štěrk, 3. žlutá hlinitá, 4. tmavě hnědá hlinitá, 5. černohnědá hlinitá, 6. recentní navázka. Šrafované pod úrovní chodníku blíže neurčené zdivo, na úrovni chodníku dům čp. 15. – 2. Výkop v čp. 191 ve Slapské ul.: 1. základové zdivo, kameny, malta, 2. světle hnědá sypká s kameny, 3. červenohnědá sypká s uhlíky (14. století). – 3. Výkop pro plynovod za budovou Komerční banky. Výšek severního profilu: 1. recentní navázka, 2. hnědá, hlinitopísčítá, 3. světle hnědá hlinitá s uhlíky, 4. světle hnědá hlinitá s maltou, 5. světle hnědá hlinitá jemná, 6. černá popelovitá (13. století). 4. Situace zkoumané plochy v Kostelní ulici – výstavba objektu Drupos: 1. profil v jižní stěně základové jámy, 2. zahloubený objekt – jámka, 3. nález lidských kostí ze zaniklého hřbitova, 4. profil s řezem polozezemnicí, 5. zahloubený objekt s keramikou z přelomu 17. a 18. století.

Berounky. Z část průkopu blíže budově banky byla značně porušena recentními zásahy, pouze v S stěně výkopu bylo možné dokumentovat část neporušeného souvrství. Podložní vrstvy zde však výkop nedosáhl (obr. 7:4). Ve V části výkopu byla již patrná souvislá vrstva datovaná zlomky keramiky do 13.–14. století a pod velmi mělce založenou hradební i parkánovou zdí vystupovala podložní vrstva sklánějící se přirozeně k řečišti Berounky.

10. 16.–21. 3. 1984 byl dokumentován a vzorkován výkop, jenž byl vyhlouben v rámci rekonstrukce objektu masny čp. 7 v J frontě Husova náměstí. Výkop začínal 9 m před domem na vozovce, pokračoval souběžně s delší osou domu a končil ve dvoře. Jeho celková délka činila 39 m. Pro naše účely postačuje úsek ve vozovce a v přední části domu (obr. 7:2). V tomto výkopu bylo zaznamenáno několik zajímavých skutečností. Především torzo kamenného zdiva starší fáze stavby čp. 7 bylo pozorováno 50 cm hlouběji oproti současné čelní frontě domu (torzo zdiva překrývala vrstva 5 obsahující atypické keramické zlomky ze 13.–14. století). Před tímto zdivem bylo možné pozorovat na podložní písčité vrstvě šedočernou jílovitou vrstvu starší než vrstva 5. Vzorkováním této nejstarší vrstvy nebyl bohužel získán žádný datovací materiál. Ve vzdálenosti 7 m před kamenným zdivem se šedočerná jílovitá vrstva vanovitě zahlubovala a v těchto místech bylo možné rozlišit sled 4 tenkých vrstviček.

2. 5. 1984 byla dokumentována stratigrafie ve stěnách základové jámy pro objekt chladírny. 2 m mocný a 19 m dlouhý profil tvořily pouze recentní a novověké vrstvy ze 17.–18. století. Rozdíl mezi absolutními výškami současného povrchu před čp. 7 (219.47) a na dvoře (220.43) činí necelý 1 m. Jelikož je nepravděpodobné, že by případný novověký zásah porušil starší situaci v takové délce, je zřejmé, že původní středověká úroveň terénu J od náměstí v těchto místech zůstala buď stejná, nebo klesala, rozhodně však oproti situaci na náměstí výrazně nestoupala.

11.–14. V listopadu r. 1986 byly v rámci příprav na generální opravu provedeny 4 sondáže v čp. 87, tzv. Jenštějnském domě na Husově náměstí (jedná se o budovu Muzea Českého krasu v Berouně), určené k ověření statiky zdiva stavby. Sondáže v zadním traktu budovy bylo nutné ukončit na úrovni vrstev z 15. století pro silné prosakování spodní vody (či vadného potrubí?). pouze dvě sondáže v přední části domu obnažily zdivo v celé jeho mocnosti – tj. 160–170 cm pod současný povrch. Podložní vrstvy dosaženo nebylo, zjištěna byla pouze 60 cm mocná vrstva ze 13. století (obr. 8:1).

15. 26. 2. 1986 bylo dokumentováno souvrství ve výkopu provedeném při opravě kanalizace ve Slapské ul. čp. 191. Dosaženo bylo pouze vrstvy ze 14. století datované torzem keramické nádoby (obr. 2:1).

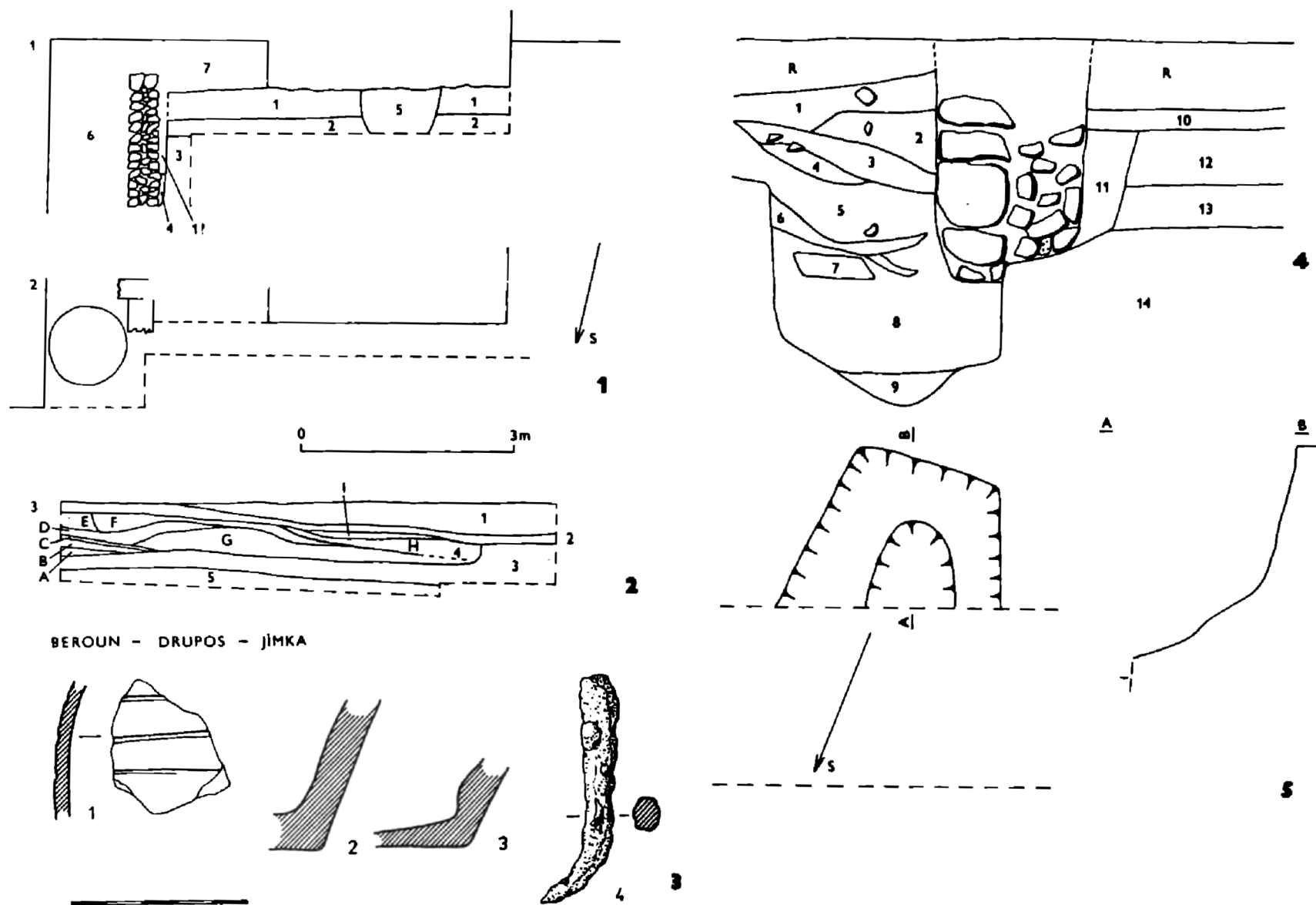
16. 22. 5. 1985 bylo dokumentováno souvrství ve výkopu blíže nezjištěného účelu v blízkosti místa, kde Slapská ul. protíná hlavní hradební zeď.

17. V létě r. 1987 proběhl na rohu Slapské a Havlíčkovy ul. systematický archeologický výzkum, při němž byl dokumentován sled vrstev od podloží až po současný povrch.

18. V létě r. 1988 navázal na předcházející sezónu další systematický odkryv, přičemž byl odkryt profil spojující situace 16 a 17 (obr. 7:3). Na úseku 17 m dlouhém byl zřetelný mírný sklon podložní vrstvy J směrem.

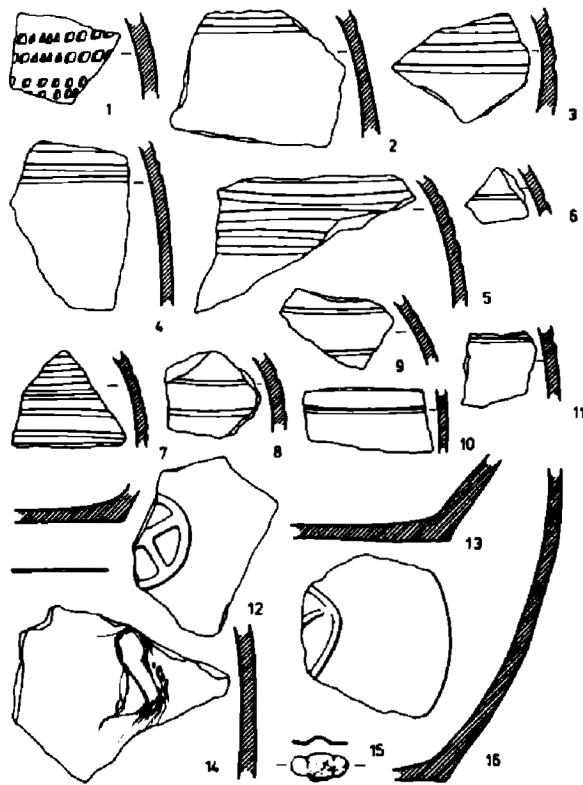
19. Při výzkumu rozsáhlé plochy bezprostředně jihozápadně středověkého městského jádra Berouna, na níž bylo v letech 1978–81 zachyceno osídlení neolitické, halštatské, snad laténské, ze starší doby římské a staro- středohradištní, byly ve výplni některých objektů (obj. 51/80, nepubl; Z obj 71/80 na ploše, nepubl.) nalezeny ojedinělé zlomky keramiky 13. století v sekundární poloze. Byly sem patrně přemístěny splachy z polohy ležící výše na svahu, který se zde mírně zdvihá k severu, snad někde na úpatí Městské hory.

20. Také výzkum postmedieválního komplexu v Berouně-Rybářích, severně městského jádra mezi gymnásiem, pivovarem a bývalou Hrnčírskou ulicí byly v roce 1981 zachyceny v objektech v sekundární poloze keramické zlomky, datovatelné do 13. století (obj. 14, nepubl.). Též zde lze uvažovat o sestupu keramických zlomků po svahu dolů působením podnebných činitelů, a to opět odkudsi od JV úpatí Městské hory.

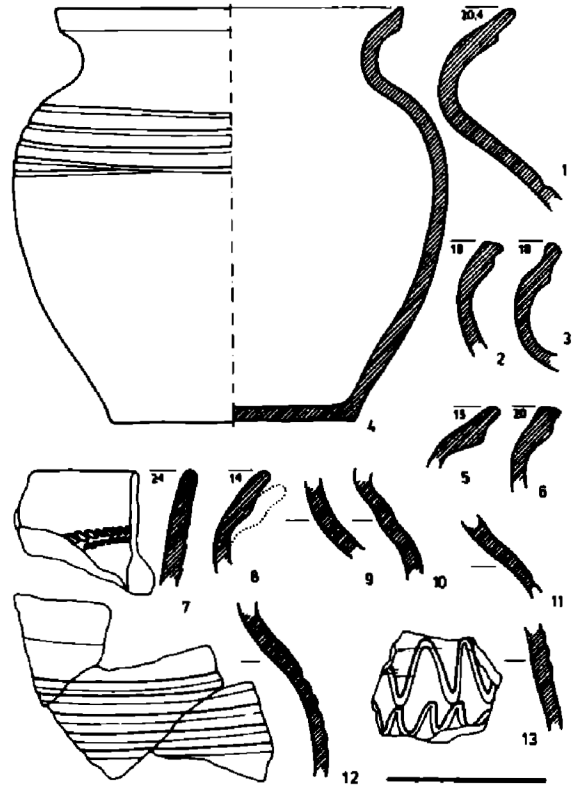

Obr. 3. Kostelní ulice - 1. Profil v jižní stěně základové jámy, řez. 1. černá hlinitá, 2. hnědá jílovitá s rezavými skvrnami, 3. písek s valouny, 4. hnědá písčitohlinitá, 5. hnědá sypká s uhlíky, 6. ústí studny, v době dokumentace profilu odtěženo, 7. recentní navážka. - 2. Půdorys situace. - 3. Řez polozeňnicí: 1. beton, 2. hnědožlutá, hlinitopísčité, v pravé části profilu v délce 100 m neanatomicky uložené lidské kosti, 3. žlutohnědá, hlinitopísčité, velmi jemná, 4. tmavá hlinitá výplň polozeňnice (viz A-I), 5. žlutá písčité s valouny. A. černá hlinitá, B. hnědá hlinitá, C. černá hlinitá, D. hnědá hlinitá, E. šedá hlinitá, F. černohnědá hlinitá, G. hnědošedá kamenitá, H. hnědá kamenitá, I. černá hlinitá. - 4. Jímka, řez vrstvami: 1. hnědá hlinitopísčité, 2. červenohnědá hlinitá, 3. hnědá hlinitá s uhlíky, 4. jemný písek, 5. hnědá jílovitá, 6. jasně hnědá při bázi souvislá vrstva zetlelého dřeva, 7. vápno, 8. šedohnědá jílovitá, 9. černohnědá hlinitá, 10. hnědá písčitohlinitá, 11. černohnědá hlinitá, 12. hrubý písek s valouny, 13. jemný písek, 14. hrubý písek s valouny, R recentní navážka. - 5. Kostelní ulice, jímka: půdorys a řez po odkryvu.

BEROUN - DRUPOS - ZEMNICE

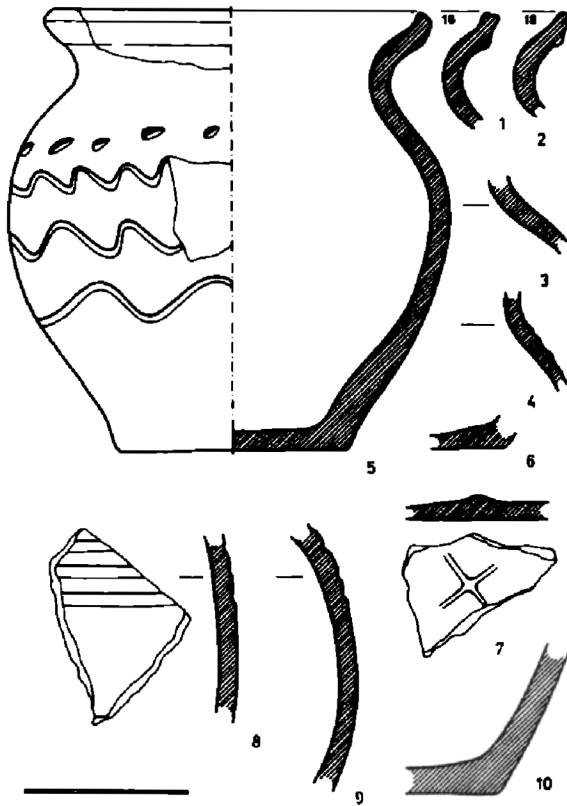

BEROUN - DRUPOS - ZEMNICE

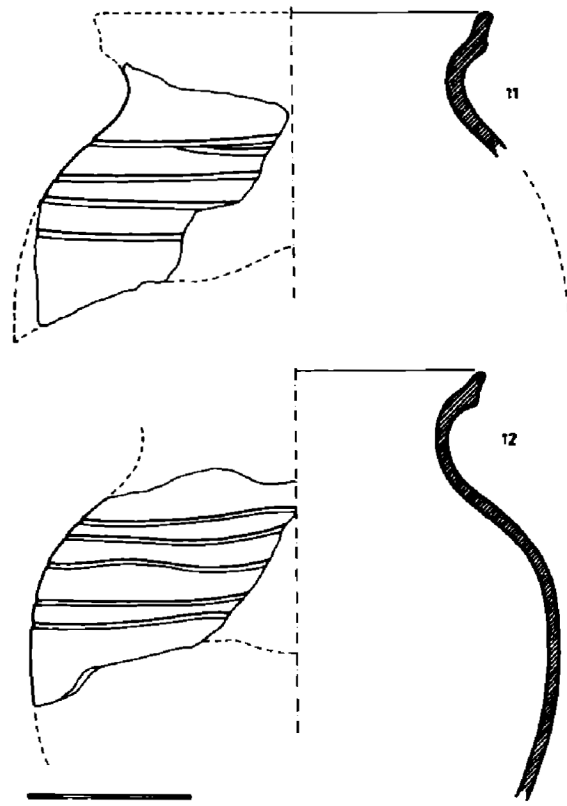

Obr. 4. Beroun, Kostelní ulice. Keramický materiál ze zemnice.

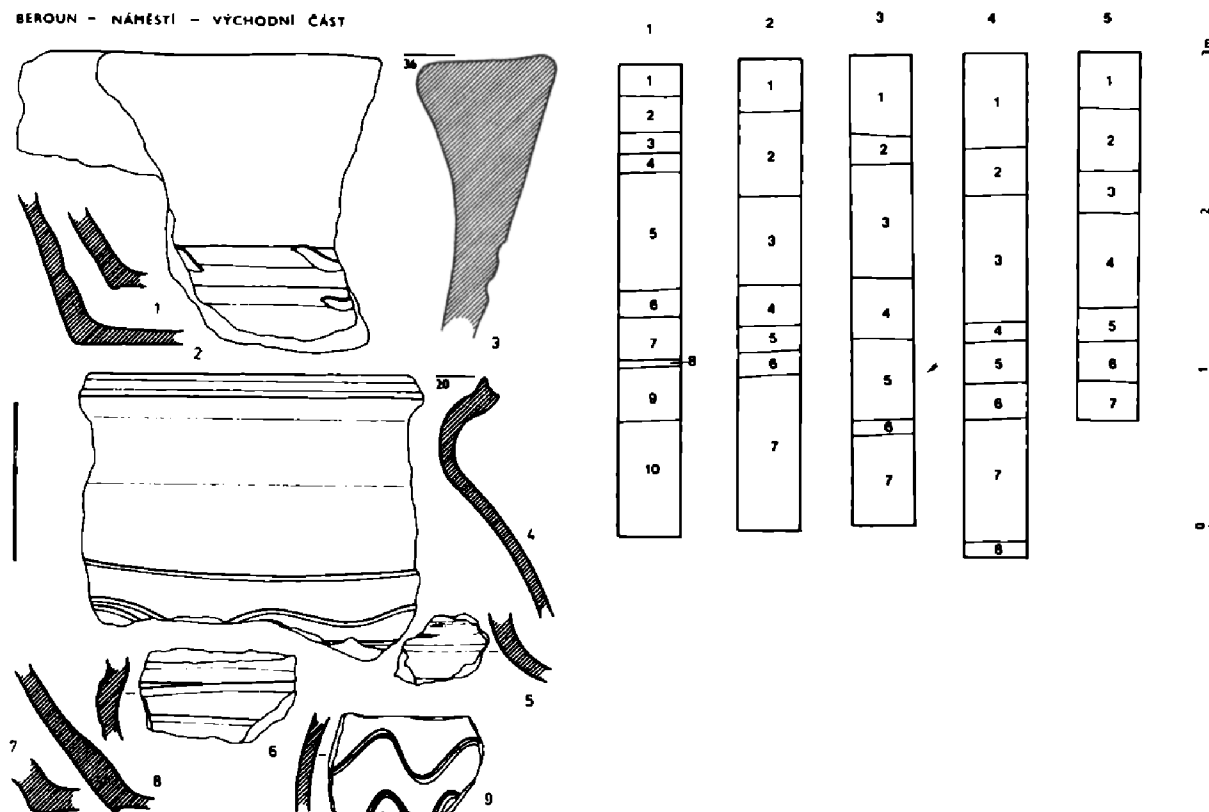
BEROUN - DRUPOS - JIH

BEROUN - DRUPOS - JIH

Obr. 5. Beroun, Kostelní ulice. Keramický materiál z profilu v jižní stěně základové jámy.

Obr. 6. Keramický materiál ze sondy č. 7 na náměstí. Vzorky souvrství z výkopů základových jam pro veřejné osvětlení na Husově náměstí. – 1. sonda 4 (viz celkový plán): 1. hnědá humusovitá, 2. velmi jemný písek, 3. červenohnědá hlinitopísčítá s drobnými oblázky, 4. černá „mastná“ (starší doba římská), 5. černá s kameny a zetlelým dřevem (blíže nedatovaný středověk), 6. tmavě hnědá jemná, 7. tmavohnědá hlinitá, 8. světle hnědá jílovitá. – 2. sonda 5: 1. tmavohnědá humusovitá, 2. světle hnědá hlinitá, 3. hnědá hlinitá s drobnými kamínky (17.– 18. století), 4. červenohnědá sypká, 5. černo-hnědočervená tuhá (kus železné strusky), 6. černá hlinitá, 7. světle hnědá jílovitá. – 3. sonda 6: 1. hnědá humusovitá, 2. světle hnědá hlinitá s kameny, 3. žlutohnědá jemná, 4. černá hlinitá (14. stol.?), 5. žlutý písek, 6. černá místy propálená (13. stol.), 7. světle hnědá, velmi jemná. – 4. sonda 7: 1. asphalt, písek, 2. žlutý jemný písek, 3. hnědá hlinitá s kameny, 4. černá hlinitá s kameny, 5. písek s valouny, 6. černá „mastná“ (14. stol., na povrchu této vrstvy zlomek z 15.– 16. stol.), 7. tmavohnědá hlinitá, 8. bílá vápnitá, 9. šedohnědá jílovitá s uhlíky a mazanicí, místy propálená (2. pol. 13. stol.), 10. světle hnědá, hlinitojílovitá. – 5. vzorek souvrství ze sondáže na staveništi obchodního domu Květ: 1. sypká hnědá (recentní navážka), 2. hnědožlutá kamenitá, 3. žlutohnědá hlinitá, 4. šedohnědá hlinitá, 5. hnědočervená hlinitá, 6. šedá hlinitá kompaktní (13. stol.), 7. žlutohnědý štěrkopísek.

21. Beroun – Dominikánský klášter. Při výzkumu dominikánského kláštera v Berouně v JV rohu městských hradeb byly zjištěny zbytky zahloubených staveb 13. století, které patrně předcházely zřízení řádového domu; krom nálezů keramických zlomků tohoto období v sekundární poloze (Sommer 1979, 52).

22. Beroun – Slapská ul. při vyústění do ul. Karly Machové čp. 192 a 160. Drobnou sondáží při tělese hlavní městské hradby byla pod maltovou vrstvou, vzniklou nejspíše při stavbě fortifikace, zjištěna v hl c. 1 m pod současným povrchem šedohnědá hlinitá vrstva s nálezy keramických zlomků 13. století (obr. 8:2). Vrstva představovala nejhlubší bod výkopu v místě.

2. Charakteristika keramických nálezů 13. století z berounského městského jádra

Po morfologické stránce poskytly dosud nalezené soubory zlomky hrnců a zásobnic; z okrajů jsou zastoupeny exempláře prosté s různými úpravami, malé vzhůru vytažené a některé snad rané formy okraje zduřelého (vyzrálé pozdní podoby tohoto okraje se váží již na výstavbu berounského opevnění a struktury související se stabilní parcelací). Technologicky lze berounskou keramiku 13. století charakterizovat takto: tmavé barevné odstíny, oscilující mezi zbarvením černým, hnědým a šedým, někdy se lišící na jedné a téže nádobě s možností vzniku světlejších zbarvení až do okrova; materiál střední (tj. s viditel-

nými shluky, jejichž průměr však nepřekračuje 2 mm a soustřeďuje se kolem 1 mm), na omak hladký až mírně drsný; povrch hlazen, v horních částech nádob vystupují někdy jemné souběžné modelační rýžky; vypálení střední až zvonivé, tvrdost střední až vysoká (i kovový nástroj zanechává na střepu jen slabé stopy); keramika byla zhotovována stavěním (někdy z pásků) a obtáčením, jehož stopy jsou patrné zvláště v horních částech nádob, makroskopicky je patrný podstatný ústup ostření keramické hmoty slídou, ale mírná příměs písku; výzdoba je především rytá a představují ji souběžné i různoběžné rýhy, jednoduché vlnice a horizontální řady vrypů či vseků; některá dna nesou značky.

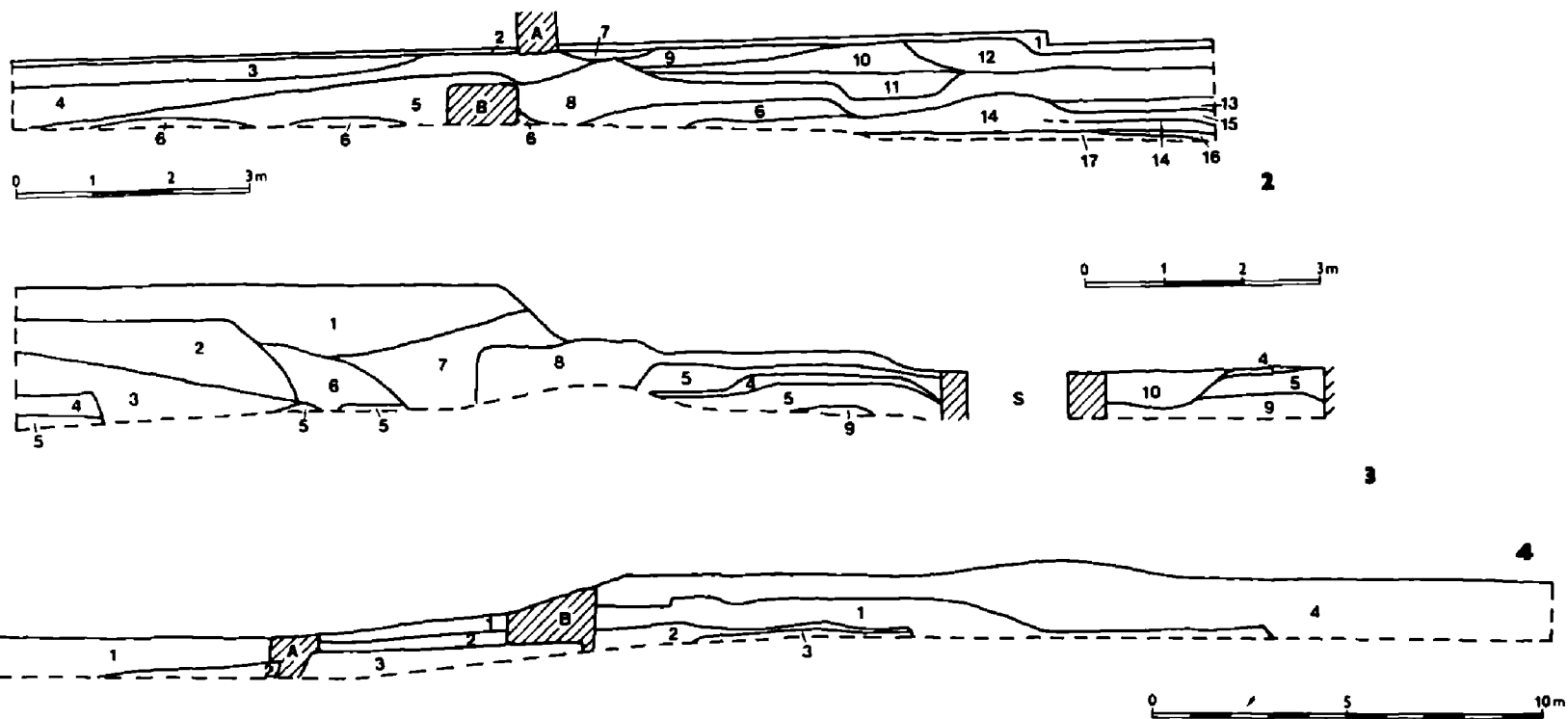
Berounská keramika 13. století se liší od starší keramiky hradištní (především kvalitnějším vypracováním materiálu, nedostatkem slídnatého ostřiva a odlišnou výzdobou), ale také od následující keramiky vrcholně středověké. Zde jsou rozdíly menší a spočívají především v nivelizaci barevného spektra hrnčářských výrobků (což nejspíše znamená vyrovnání standardu hrnčářské práce na vyšší úrovni), výskytu světle červeně malované keramiky po r. 1300 (přestože tato skutečnost je patrně způsobena malým vzorkem keramiky 13. století, který máme k dispozici) a v odlišnosti výzdoby; u keramik datovatelných po roce 1300 zcela převažuje výzdoba souběžnými rýhami a někdy radélkem, řada nádob je nezdobených a (pokud dnes víme) mizí výzdoba jednoduchými vlnicemi a řadami vrypů či vseků. V obecné poloze znamená patrně tato skutečnost, že berounská aglomerace 13. století byla v českém prostředí cizím tělesem i co do charakteru hrnčářské výroby; zdejší keramiku lze po našem soudu označit za výrobek neautochtonní se stopami domácích vlivů (lze-li za takové ovšem považovat výzdobu jednoduchou vlnicí a řady vrypů/vseků), na rozdíl od soudobé keramiky vesnické, na níž se v řadě případů hodí spíše charakteristika „domácího výrobku se stopami cizích vlivů“ Osobně bychom takovouto situaci vykládali jako příchod cizích hrnčářů, pracujících s domácím materiálem, ale svými metodami.

3. Archeologické nálezy 13. století a utváření městského jádra Berouna

Shrneme-li nyní obecně dokladový materiál, který nám poskytují výsledky našich výzkumů zachytivší nálezy 13. století – s tou výslovnou výhradou, že vzorek je nepočetný a že budoucí výzkumy mohou ještě přinést podstatné korektury –, můžeme formulovat následující závěry:

3.1. Ve 13. století byly osídleny jak plochy uvnitř dnešního městského jádra obklopené fortifikací, tak i mimo něj. Zvláště lze počítat s osadou na J a V úpatí městské hory, tedy v oblasti tradičního osídlení pravěkého i slovanského. V jednom případě byla vrstva 13. století narušena městskou fortifikací, s jejichž stavbou se patrně započalo po roce 1295 (Razím 1985, 144).

3.2. Zjištěné archeologické struktury 13. století jsou dosti různorodé. Šlo o polozemnice či zahloubené objekty, izolované vrstvy, zlomky keramiky v sekundární poloze a poslední případ představují střepy bez bližších nálezových okolností. Tento obraz (naznačující poměrně značnou heterogenitu berounské zástavby 13. století) potvrzují výsledky výzkumů větších částí městských parcel, kde bylo možno zjišťovat v rámci možnosti i historický vývoj příslušného místa. V Havlíčkově ul. čp. 211, kde byly při vnitřní straně hradby zjištěny stopy povrchové stavby 1. poloviny 14. století, spočívaly tyto na povrchu vrstvy s pravěkými pozůstatky; ve dvou dalších případech byly v čelních částech městských parcel odkryty pozůstatky (velmi špatně zachovaných pro porušení pozdějšími zásahy) zahloubených prostorů, datovatelných však patrně rovněž do 1. poloviny 14. století a zřejmě zapojených do architektonických celků oné doby (Husovo nám. čp. 35 a S část parcely čp. 192 při JV nároží Slapské a Havlíčkovy ulice). V těchto dvou případech může, ale také nemusí jít o původní polozemnicové příbytky, zapojené do mladší zástavby jako sklepy. Domníváme se tedy, že máme důvod k tvrzení, že zástavbu města Berouna představovaly ve 13. století objekty různé podoby, mezi nimiž nechyběly polozemnice, které se však neuplatnily v té míře, jako v jiných českých městech oné doby.

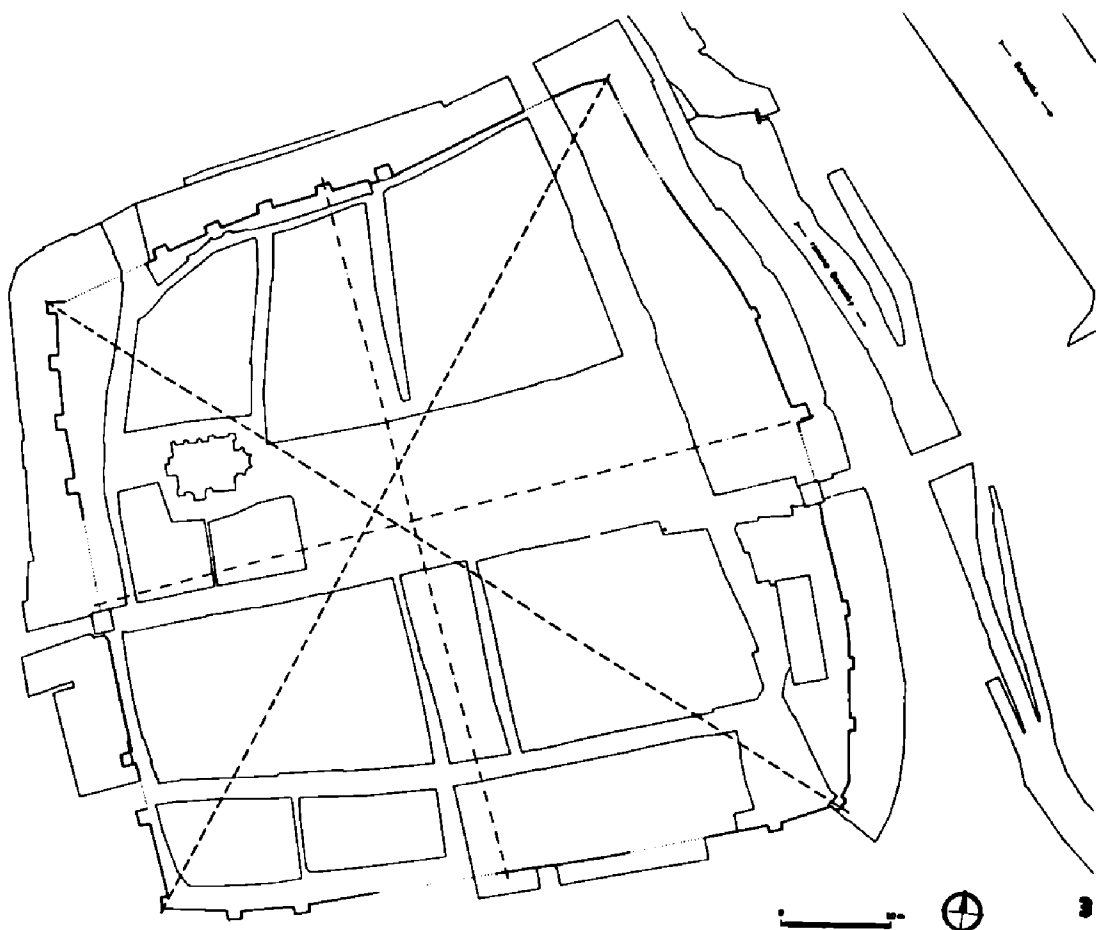
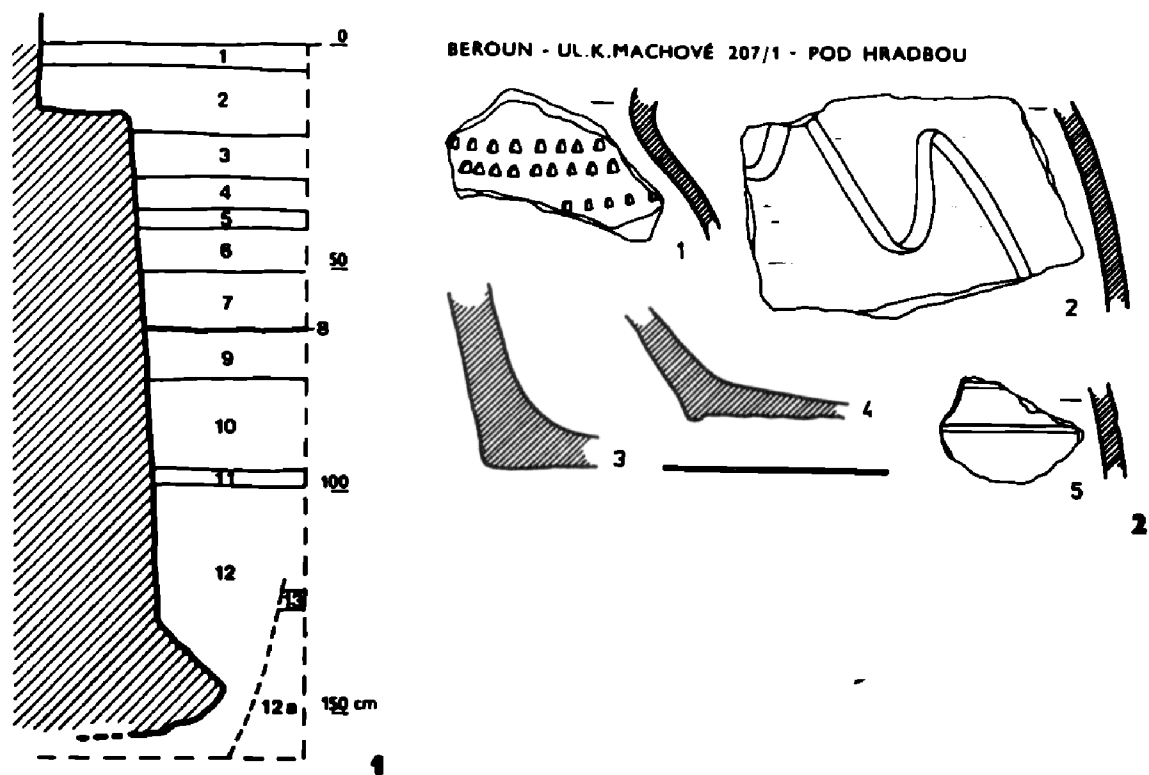

Obr. 7. 1. Výkop před čp. 44: 1. asfalt, 2. obrubník, 3. štěrk, 4. červený hrubý písek, 5. hrubá písčítá, světlá, 6. hnědá hlinitá, 7. velmi jemný písek, 8. černá hlinitá (13.–14.stol.), 9. velmi jemný žlutohnědý písek, 10. výkop pro el. kabel. Šrafované dům čp. 44. – 2. Výkop v čp. 7. Západní profil, zjednodušený. 1. asfalt, štěrk, 2. šedá prachovitá, 3. písek, 4. hnědá hlinitopísčítá (17.–18. stol.), 5. černoohnědá hlinitá (13.–14.stol.), 6. šedočerná hlinitá s drobnými kaménky, 7. popel, 8. hnědá písčítá s oblázky, 9. hnědá hlinitá s maltou a zlomky cihel, 10. písek, 11. kameny, 12. hrubý písek, 13. písek, kameny, 14. šedočerná jílovitá, 15. hnědá mírně promísená pískem, 16. šedozelená jílovitá, na spodním okraji ztvrdlá, 17. jemný písek. A – zdivo čp. 7, B – kamenné zdivo. – 3. Slapská ul., sondáž z r. 1988, západní profil (zjednodušený): 1. tmavohnědá hlinitá, promísená místy pískem, kameny a úlomky cihel, 2. světle hnědá se zrnky malty a kameny, 3. hnědá hlinitá mazlavá, 4. černoohnědá, sypká propálená (13. stol.), 5. šedá mazlavá s uhlíky (13. stol.), 6. tmavě hnědá hlinitá se zrnky malty, 7. žlutohnědá se zrnky vápna, 8. tmavě hnědá hlinitá s uhlíky, 9. šedá jílovitá, podloží, 10. žlutohnědá hlinitá. Šrafované – základové zdivo, S – novověká studna. – 4. Výkop za bankou. Zjednodušený jižní profil: 1. novověké vrstvy (17.–18. stol.), 2. vrstvy ze 13.–14. stol., 3. žlutohnědé sprašovitě podloží, 4. recentní navážky. A – parkánová zeď, B – hradební zeď.

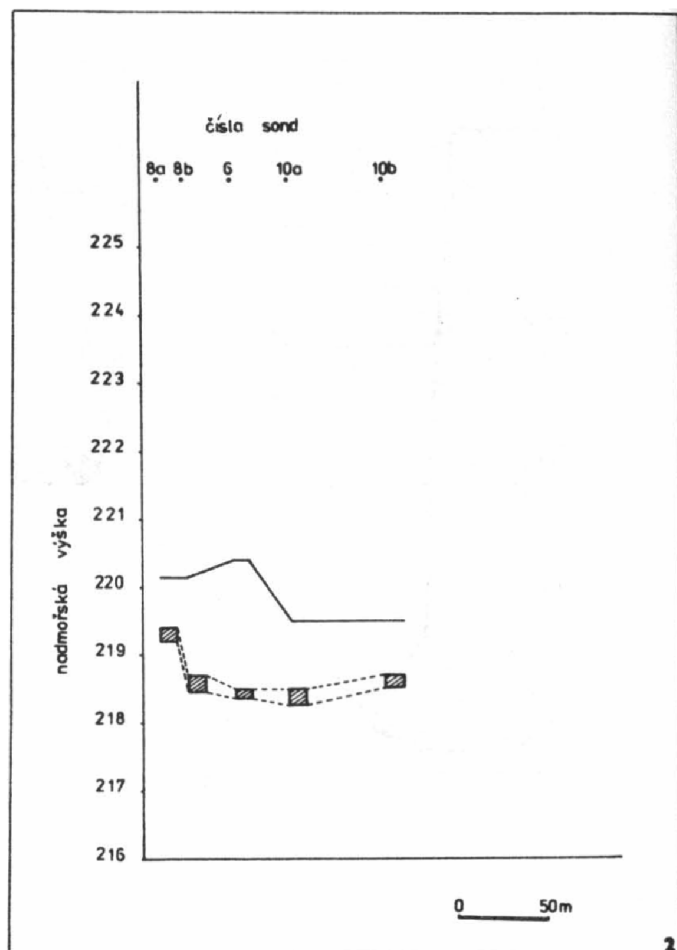
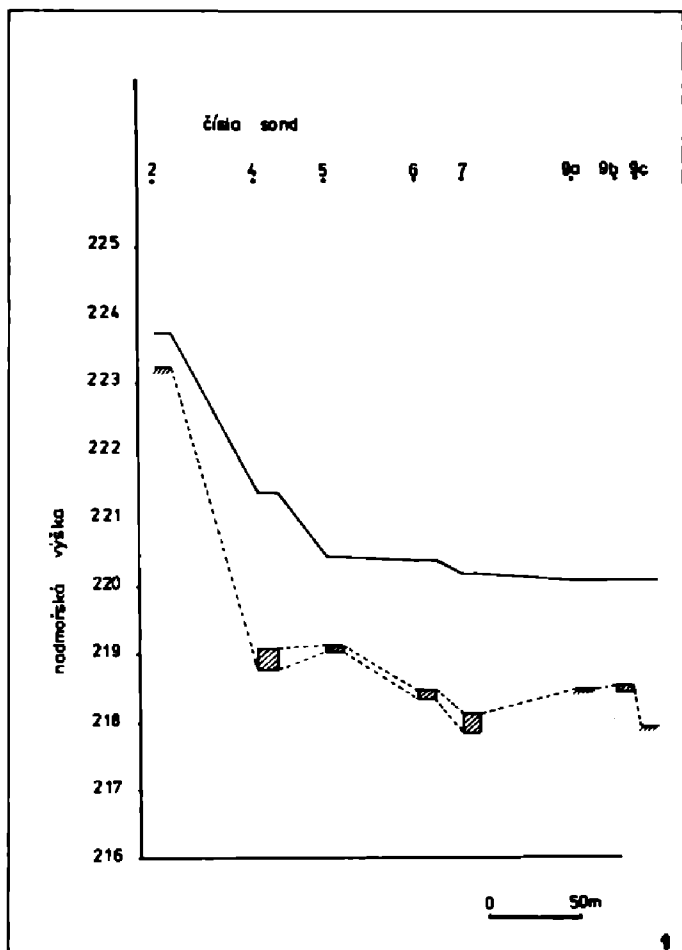
3.3. Pozoruhodnou skutečností je, že vztah zjištěných pozůstatků 13. století k systému berounských městských parcel, který byl doposavad pravidelně datován až do 13. století je zřetelně negativní. Struktury této doby nacházíme pod městským opevněním, pod hranicemi parcel či významnými objekty z pozdější doby (jasně v případech obou výskytu polozemnic, které narušují parcelační síť města, či se vyskytují pod stavbami dominikánského kláštera) a na volné ploše berounského náměstí, a naopak jejich vztah k objektům respektující parcelaci je nejasný, v některých případech nemají tyto objekty předchůdce 13. století (Havlíčková čp. 211). Jsme nuceni konstatovat, že podle dosavadních archeologických poznatků lze spíše hájit teorii, že parcelační systém současného městského jádra Berouna se zrodil jako celistvý organismus až teprve po roce 1295, kdy král Václav II. nařídil město „de novo locari et rehedificari“ (RBM II: 1692 str. 726–727). Urbanistický ráz berounské aglomerace ve 13. století není jasný. Zdá se, že z archeologicky studovaných městských středisek se berounský dokladový materiál spíše blíže typu Žďár nad Sázavou (Richter 1975, 252–253; id. 1982, 263 obr. 166) než Mostu (Klápště, Velínský 1977).

4. Město Beroun ve 13. století

Právě v dějinách Berouna se 13. století objevuje jako epocha vskutku převratná, jako období hlubokých strukturálních změn oproti staršímu stavu. Předcházející, nejspíše rozptýlené osídlení se v písemných pramenech objevuje nejprve na konci 11. či v raném 12. století (CDB I:387 str. 381 ř. 7–9, ibid. str. 382:6–9, zakládací listina vyšehradské kapituly) pod jménem Brod či Na brodě, aniž bychom měli možnost zjistit, zda vůbec jde o místní jméno či o prostý odkaz na brod přes Mži (dnes Berounku). Jméno či označení si lokalita podržela ještě r. 1179 (Novotný 1913, 1050); pomístní názvy 16. století by ukazovaly – logicky – na okolí řeky Mže či Litavky (Vávra 1899, 10), zatímco archeologicky doložené mladohradištní osídlení (odhlížíme zde od starších fází slovanské doby) dávalo přednost úpatím vyvýšenin SZ od dnešního městského jádra, a to vrchu Ostrému (Jansová 1957, 203) a Městské hoře (zatím sporadické nálezy mladohradištních střepů v sekundárních polohách při výzkumu v Berouně, Plzeňském předměstí, Z obj. 71/80 na ploše, nepubl.), ponecháme-li mimo úvahy nálezy, u nichž je berounská lokalizace jen možná (Sláma 1977, č. 4 str. 23, esovitě záušnice údajně z Berouna). Povšimněme si, že zatím žádné mladohradištní nálezy nejsou bezpečně lokalizovatelné na území středověkého městského jádra. To je osazeno teprve ve století 13., kdy zde péčí českých králů vzniká detailněji nezachytitelný, avšak patrně již městský organismus, vystupující v pramenech pod latinským názvem Verona (viz dále), německým Bern (Schwarz 1957, 57 s.v. Berner) a českým Berún (MJČ I, 65). Poprvé se uvádí r. 1265, kdy zde na cestě z Rakous do Prahy vydává Přemysl Otakar II. listinu pro ostrovský klášter (in Verona: CDB V/1:450, 665:25), za rok nato však je nejen označen jako „civitas Verona“ (CDB V/1:475, 704:39–40), ale stává se dokonce i geografickým určovacím bodem v krajině, a to ironií osudu právě pro kdysi proslulý přemyslovský Tetín (ibid. str. 704 ř. 35: „ecclesias in Thetin...apud Veronam“), k jehož vybavení původně bezpochyby náležel a podle něhož je naopak v 11.–12. století poloha sídliště u brodu (Brod?) určena (CDB I:387, 381:7–9: „Wtetinsce Nabrode“ = v Tetínště na B/brodě). Z pramenů tak zřetelně vyplývá proměna hierarchických vztahů mezi oběma sídelními aglomeracemi a pokles významu tetínského hradu, jehož správní okrsek se zachoval patrně jen v rozsahu podbrdského církevního dekanátu (Pobuda 1942, 3). Skrovná pramenná základna dále pro 13. století naznačuje, že místo, jehož význam spočíval především v oblasti dálkového obchodu mezi Čechami a oblastmi ležícími na J a JZ od nich, bylo spravováno místními královskými úřady z hradu Nižboru (Šimák 1938, 984–5) a že mělo již tehdy kostel, zasvěcený sv. Jakubu (patrocinium dobově dosti příznačné, viz Boháč 1972, 17, 20), jehož části mohou být dodnes zachovány (Líbal 1969, 7). Z roku 1295 je pak zachováno královské pořízení, upravující některé otázky pozemkové držby

Obr. 8. 1. Sonda v čp. 87: 1 keramické dlaždice, 2 sypká šedohnědá, 3 hnědá s maltou a kameny, 4 světle hnědá jílovitá, 5 černočervená propálená, 6 světle hnědá jílovitá, 7 černočervená propálená, 8 uhlíky, 9 světle hnědá jílovitá, 10 hnědá jílovitá místy s uhlíky (14. stol.), 11 černočervená propálená, 12 (mavo)hnědá s množstvím uhlíků (13. stol.), 12a tatáž vrstva – čárkovaně vyznačen průběh slabě zřetelného rozhraní, 13 černočervená propálená. Šrafovane zdivo. – 2. Keramický materiál ze sondy č. 22 v ulici K. Machové. – 3. Půdorys městského jádra Berouna s hypotetickou interpretací základního měřičského systému použitého při vytýčení půdorysu města.

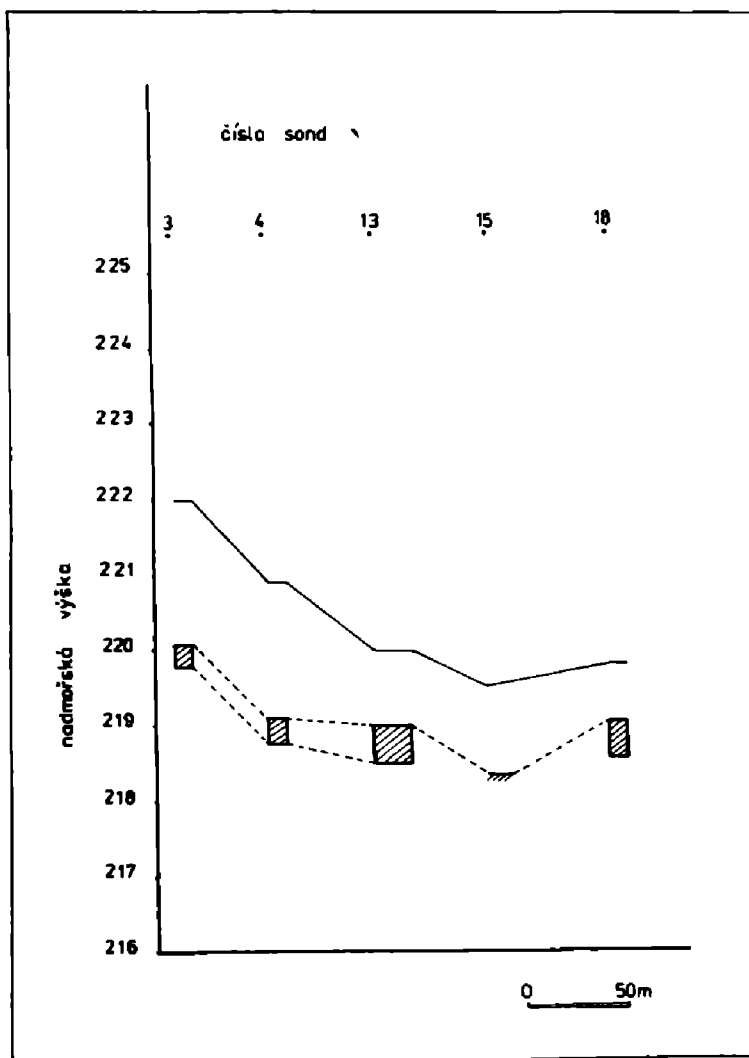

Obr. 1. Schéma průběhu terénu mezi sondami 2–4–5–6–7–9. Souvislá linie: spojnice současné úrovně terénu, přerušovaná linie: spojnice hranic vrstev ze 13., či 13.–14. století. 9a úroveň bezprostředně za budovou banky, 9b úroveň u hlavní hradební zdi, 9c nejzašší pozorovaná úroveň před parkánovou zdí. B – hladina Berounky. Šrafované – mocnost nejstarší středověké vrstvy. – 2. Schéma průběhu terénu mezi sondami 8–6–10. 8a – úroveň před domem čp. 44, 8b – nejvzdálenější pozorovaná úroveň od domu čp. 44. 10a – nejvzdálenější pozorovaná úroveň před domem čp. 7, 10b – úroveň před čp. 7 (zobrazena je úroveň vrstvy 14).

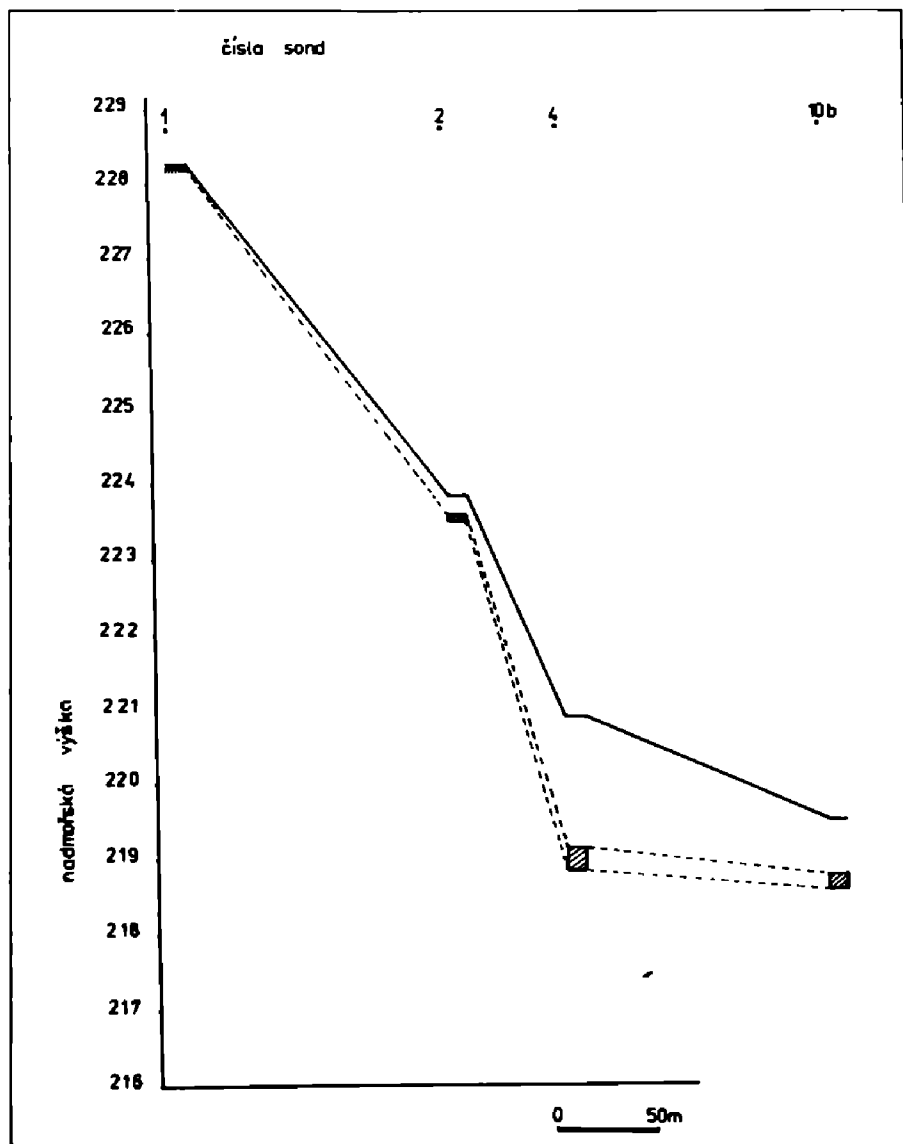
města, obsahující onen již citovaný výrok o nové lokaci a výstavbě (RBM II:1692, str. 726–727). Domníváme se, že teprve tehdy, resp. po tomto roce, se přistoupilo k výstavbě opevnění (Razím 1985, 144–145), dominikánského kláštera (ibid. a Sommer 1979) a že také došlo k rozměření a fixaci celého městského půdorysu, na němž začaly brzy vyrůstat přibytky berounských měšťanů z kamene i ze dřeva.

Ne zvláště početné písemné prameny a torzovité stav evidence archeologické, kterou jsme svrchu načrtli, vyvolávají četné otázky o genezi berounského městského organismu, k níž zjevně došlo ve 13. století. Možnosti hledání odpovědí na ně jsou silně omezené a lze se o ně pokoušet jen v několika málo směrech. Komentáře vyvolávalo především samo jméno lokality, zřetelně asociující buď se jménem italské Verony či švýcarského Bernu (MJČ I, 63–65), nebudeme zde pomýšlet na porýnský Bonn, jehož jedna část se v raném středověku rovněž nazývala Verona (Böhner 1978, 425), neboť již Zlatá legenda 13. století zná pro toto místo a jeho latinský název Verona německý ekvivalent Bonn (Meinardus 1981, 20). Problém by bylo možno rozřešit především znalostí původu nejstarších Berouňanů. V tomto směru jsou však pramenné údaje tak nedostatečné, že naše možnosti jsou v podstatě uzavřeny; některé stopy ukazují na původ jmen zdejších německých osadníků snad z Chebska (Vávra 1899, 46 o pomístním jménu „Na Rymaních“; Schwarz 1957, 254 s.v. Riemann upozorňuje na lokalitu Riehm u Chebu) a Karlovarska (Vávra 1899, 24–Prokop Rús z Trubína; Schwarz 1957, 264 s.v. Russ upozorňuje na výskyt tohoto jména okolo Karlových Var a na jižním úpatí Krkonoš), případně z Bavorska (Vávra 1899, 66–

č. 131 Kilian soukeník s typicky bavorským jménem, ibid. 26 o německém knězi z Bavor r. 1379, je zde ovšem i další oltářník z míšeňské diecéze). Tento naprosto nedostatečný obraz musí být navíc ještě korigován skutečností, že patrně již velmi brzy docházelo k vnitřním reemigracím německých menšin, čímž se v jednotlivých městech vytvářely značně heterogenní obce a stíral se původně jednotný charakter příchozích skupin podle míst původu, pokud vůbec existoval. Ve středověkém Berouně musíme v tomto směru brát v úvahu působení blízkého centra pražského, odkud se sem mohli přemisťovat němečtí kolonisté nejrůznějšího původu (např. r. 1303 se šosovní vsi města Berouna mají spravovat staroměstským právem, CJM V:76, str. 141–142). Původní ráz berounské německé obce doznal ostatně podstatných korektur patrně již brzy ve 14. století, neboť r. 1356 bylo vydáno královské nařízení o tom, že polovina koňselů má býti českého původu (Šimák 1938, 987). Tímto způsobem se tedy při řešení problému původu nejstarších berounských občanů daleko nedostaneme. Zajímavé možnosti nabízí však studium městského erbu. Nejstarší doložená městská pečeť spojuje obecně městskou symboliku hradby s branou s emblémem pána města (obrnělec s českým královským lvem na štítě) a se záhadnou postavou medvěda v městské bráně (CJM II:399, str. 577–579, popis na str. 579, rok 1362). Vezmeme-li v úvahu údaj z r. 1529 v berounské městské knize, podle něhož původní malá pečeť nesla pouze vyobrazení medvěda na štítě (Vávra 1899, 88–89: typářů však muselo existovat více, neboť výše uvedená pečeť z r. 1362 má již úplný znak), nabývá medvědí symbolika zvláštního významu, a to tím spíše, že podobu medvěda ve zcela stejné pozici jako na beroun-

Obr. 10. Schéma průběhu terénu mezi sondami 3–4–11–12–17–18.

Obr. 11. Schéma průběhu terénu mezi sondami 1-2-4-10b.
Kresby: J. Tíjtek obr. 1, 8:3, L. Marušková obr. 2-7, 8:1, 2, M. Fálková obr. 9-11.

ském městském znaku – na všech čtyřech a hlavou doleva z pohledu diváka, nikoli nositele štítu – nese nejstarší zachovaná pečeť obce švýcarského města Bernu (Speich-Schläpfer 1978, str. 117). Tento znak získalo město Bern zjevně od svých pánů, hrabat von Zähringen. Celá problematika městské heraldiky je ovšem složitější a věci bude nutno ještě věnovat pozornost.

5. Diskuse k historickým pramenům

Na místě dnešního města Berouna a jeho nejbližšího okolí existovalo v mladohradištní době (nejpozději od 11. století) rozptýlené osídlení, známé pod jménem (či označením) B/brod nebo Na B/brodě. Toto osídlení se patrně drželo vyšších poloh na úpatích pahorků kolem města (zvláště na SZ od městského jádra). Po roce 1200 vzniká v poloze dnešního středověkého Berouna rovněž rozptýlené a stavebně dosti heterogenní osídlení, vybavené povrchovými stavbami i polozemnicemi, asi bez jednotného uspořádání půdorysu. Význam tohoto sídelního celku pozvolna stoupal a po polovině 13. století již patrně převýšil důležitost upadajícího Tetína. Ekonomickou základnu nového městského organismu, který vstoupil do pramenů pod latinským jménem Verona, německým Bern a českým

Berún, tvořil mimo základní výrobní činnosti patrně též dálkový obchod. Již ve 13. století byla tato aglomerace, o jejíž vzrůst tehdy všestranně pečovali čeští králové, vybavena kostelem. Nelze vyloučit, že nejstarší obyvatelé (nebo jen jejich část?) sem přišli ze švýcarského Bernu; na příchod větší skupiny obyvatel, zahrnující i řemeslníky, ukazuje charakter berounské keramiky 13. století, odlišující se od výrobků hrnčičů domácích. K roku 1295 je v jedné z královských listin řeč o nové lokaci a výstavbě města Berouna, snad po katastrofách po smrti krále Přemysla Otakara II.

Při hledání odpovědi na otázku, který z českých panovníků mohl před rokem 1265 Beroun založit, bychom se asi spíše měli zaměřit na 13. století. V roce 1179 se totiž uvádí jen tradiční místní pojmenování (?) Brod a založení města v bouřlivých poměrech konce 12. století na jedné z hlavních zemských cest se nezdá být pravděpodobné. Zhodnotme tedy postoje českých králů oné doby k městskému životu vůbec. Přemysl Otakar I v tomto směru přílišnou aktivitu nevyvíjel a navíc u něj nelze zjistit zvláštní vztah k nějakému určitému regionu kromě Prahy (Žemlička 1985, 575). Přemysl Otakar II., velký zakladatel měst, se naproti tomu soustředil spíše na východní polovinu Čech a na Moravu. Zbývá pak Václav I. (1230–1253), k jehož osobě se pojí některé zajímavé možnosti. Tento panovník se aktivně věnoval zakladatelskému dílu snad ještě za života svého otce, kdy dosud působil jako vévoda plzeňský a budyšínský (např. titulatura z r. 1224: CDB II:259, 250:10–11, a též Václavova pečeť na téže listině). Tehdy či na počátku své vlády pak patrně zakládá nejen nový hrad Loket (Durdík 1978, 41; Žemlička 1985, 577), ale nechává v okolní krajině vyměřit i hranice území sídlišť, která tu mají být teprve založena (CDB III/1:65, 69:8–11, rok 1234). Královská snaha o zachování tohoto sídelního systému v maximální míře pod správou zemského ústředí vyplývá i z odměnění loketského purkrabí, který vytyčení hranic prováděl, darem vsi až ve vzdáleném okrsku kladském (CDB III/2:195, str. 248–250). Václav I nechával zakládat jak města menší (např. Kynšperk nad Ohří r. 1232: Žemlička 1979, 43–49; o jeho zakladatelské aktivitě obecně tamtéž str. 44 a pozn. 5 na str. 59), tak i aglomerace celozemského významu, jejichž zakladací listiny představují vlastně zákonodárná díla, jako Brno (CDB IV/1:17, str. 79–87) či Jihlavu (CDB IV/1:177, str. 290–328). Na památku své choti Kunhuty, zesnulé roku 1248, založil Václav I v Brně klášter augustiniánek a dominikánů (CDB IV/1:260, 442:12–14), což bylo u Přemyslovců, podporujících do té doby spíše řeholní ústavy venkovské, dosti nezvyklé. Lze tu snad uvažovat o vlivu Václavovy sestry, sv. Anežky, s níž se podle pramenných údajů radíval. Vedoucí městské kruhy se za všechno králi odvděčily podporou za odboje jeho syna Přemysla v letech 1248–1249 (Žemlička 1985, 582). Nejvýrazněji se ovšem Václav I. zasloužil o rozvoj osídlení rozsáhlého lesního komplexu na dnešním Rakovnicku, Křivoklátsku a Berounsku. Na zdejší hrady, jejichž počet patrně rozmnožil, se totiž od počátku 40. let uchyloval stále častěji, až pobýval téměř výlučně zde (Žemlička 1985, 578; o hradní síti v regionu Durdík 1978, Durdík 1979, Durdík 1979 a; nejnovější bibliografický přehled in: Durdík–Klápště–Sommer 1986, 22–23). Vzhledem k tomu, že zdejším královským hradům chyběla – alespoň pokud dnes víme – hospodářská předhradí (Durdík 1979, 209), je v kraji nutno předpokládat existenci zvláštních, především ekonomických orgánů, zabezpečujících královské správě potřebné služby. Vznik specializovaného, snad již neagrárního sídliště na místě dnešního Berouna, které by těžilo i ze své výhodné polohy na jedné z nejdůležitějších komunikací království, by tak do časoprostorového kontextu dosti dobře zapadal. Připomeňme si ostatně, že podle pozdější tradice zemřel Václav I. roku 1253 v Králově Dvoře nedaleko Berouna (Novotný 1928, 851).

Na základě výše uvedených stratigrafických pozorování a rozboru keramiky bylo možné sestavit schematické rekonstrukce průběhu terénu na počátku vývoje města Berouna (obr. 20). S pomocí těchto schémat, dále půdorysu historického jádra a znalosti charakteru krajiny v nejbližším okolí města lze formulovat teorii o důvodech lokace města a jeho vnitřního uspořádání.

6. Přírodní faktory (obr. 1:2)

Beroun byl založen v místech, kde se úzké, hluboké, strmými srázy ohraničené údolí řeky Mže (Berounky) přibližně SZ–JV směrem střetává se širokým, plochým údolím řeky Litavky orientovaném JZ–SV. Prostor nejbližšího okolí Berouna je na JZ ohraničen na úrovni Králova Dvora–Počapel stoupáním směrem k obci Levín (nejvyšší bod 305 m n. m.), na SZ hřbetem s nejvyšším vrchem Dědem (478 m n. m.), na S příkrým vrchem Ostrý (393 m n. m.). SV hranici tvoří stoupání od levého břehu Berounky směrem na Prahu a na J uzavírají údolí Litavky strmé svahy severní hranice Českého krasu převýšené nad údolím v průměru o 60 m.

Údolí je ještě podélně členěno řadou menších převýšení, z nichž pro Beroun má zásadní důležitost Městská hora (291 m n. m.), jejíž úpatí přehrazuje údolí nad levým břehem Litavky. Při soutoku Berounky a Litavky tak vznikl v nadmořské výšce 222 m n. m. malý prostor relativně ostře vymezený na JZ až S výrazným převýšením a na V a J říčními koryty. Celý tento prostor byl téměř beze zbytku vyplněn areálem středověkého Berouna. Půdorys vymezený hradbami je v důsledku přírodních limitů nepravidelný, protažený mírně SSZ – JJZ. Západní hradební zeď 280 m dl. respektuje úpatí Městské hory. Jižní zeď 300 m dl. je volena tak, aby zachovávala maximální odstup od koryta Litavky a aby k soutoku obou řek hrady mířily nárožím, které by zmírňovalo nápor případných povodní. 340 m dl. východní zeď kopíruje průběh ramena řeky Berounky a lze ji do značné míry chápat rovněž jako ochranu před povodněmi (srv. Razím 1985, 139). 270 m dl. severní zeď je opět orientována tak, aby proti toku Berounky vybíhalo SV nároží hradeb. Severní hranice města je kromě toho ještě limitována stoupáním směrem k vrchu Ostrý (resp. k bližší Ptačí skále).

Ovšem i tato plocha vymezená výraznými přírodními překážkami byla vnitřně značně členitá. SZ část města je umístěna v podstatě ještě na úpatí Městské hory a výrazně převyšuje ostatní prostor uvnitř hradeb. Těsně pod úrovní kostela zřejmě probíhal zlom, kde terén prudce klesal o 4 m. Na náměstí pak terén dále klesal jen pozvolna směrem k řečišti Berounky a Litavky. Pouze JV část města byla opět výrazněji zvýšena. Pro utváření půdorysu města měla patrně význam ještě linie styku klesání od Z (od Městské hory) a od V (od převýšení v JV části města). Linie styku těchto přírodních útvarů je patrná v úseku od J fronty náměstí (obr. 9–11).

7. Společenské faktory (obr. 8:3)

Z celkové dispozice města vyplývá, že jeho základní osu tvořila komunikace Z–V, jejíž existence byla nepochybně starší, než město samo, což dokládají i starší názvy sídliště Brod, či Na brodě. Soudě podle šíře byla základní komunikací Česká ulice. Hierarchický poměr obou komunikací není zcela jednoznačný. Česká ulice se sice na první pohled jeví jako odbočka komunikace Z–V, neprochází středem města, avšak šíří 15–16 m převyšuje komunikaci Z–V směru o 4–5 m. Nápadnou šíří 10–12 m se vyznačují ještě dnešní ulice Havlíčkova a Na klášteře probíhající nejprve rovnoběžně s hlavním tahem Z–V a posléze se na něj napojující. Tah Havlíčkova–Na klášteře nepokračuje za obvod hradeb a jeho smyslem proto patrně bylo vytvořit v J části města určitou protiváhu náměstí, které bylo komunikační osou S části města.

Náměstí svou orientací podtrhuje význam hlavní komunikace Z–V směru. Jeho rozsah však do značné míry zřejmě vycházel z původního charakteru terénu. Jednalo se o prostor ohraničený na Z a SZ patrně výraznými terénními nerovnostmi. Sklon podloží před čp. 44 dokládá určité převýšení i ve V části S fronty náměstí. Jak ukazuje srovnání souvrství v sondách před domem zvedal se terén i na úrovni V fronty náměstí a další hranici tvořilo převýšení v JV části města. Náměstí tedy vzniklo na relativně rovné ploše ohraničené na Z, S a V převýšením od 0,5 do 4 m. Hranici J vytvořila původní komunikace Z–V.

Průběh této cesty se ovšem zcela nekryl s dnešní J frontou náměstí. Původní tvar náměstí byl zřejmě lichoběžníkovitý. Z fronta byla široká 70 a V 90 m. Teprve pozdější stavební úpravy tento nepoměr seřely, i když ne zcela: i dnes je V strana náměstí stále ještě o 5 m širší než strana Z. Původní směr hlavní komunikace ukazuje S fronta domů Z od Dolní (Pražské) brány a prvních dvou domů v JV rohu náměstí, dále nestejná úroveň S fronty domů při ústí Pivovarské ulice do náměstí. Nepřímým dokladem o původním směru hlavní cesty je též orientace Havlíčkovy ulice rovnoběžné se spojnicí Plzeňské a Pražské brány.

Základní Z–V osu města narušuje osa SZ–JV podmíněná reliéfem terénu. Na nejvyšší SZ části města byl založen farní kostel sv. Jakuba, jehož protipólem byl na JV návrší dominikánský klášter. Při sledování této osy zaniká zdanlivá nepravidelnost půdorysu historického jádra Berouna.

Osa kostel–klášter se téměř shoduje s úhlopříčkou půdorysu města SZ–JV směru o délce 410 m. Přesně stejně dlouhá je i uhlopříčka ve směru JZ–SV. Pomyslné těžiště města pak nacházíme na delší ose náměstí a to v 1/3 jeho délky (na úrovni Slapské ulice). Vycházíme-li z uvedeného bodu při dělení města na 4 čtvrtě (doloženo v písemných pramenech), vychází nám kostelní čtvrt jako čtverec o straně 130 m, klášterní čtvrt jako čtverec o straně 180 m a česká a německá čtvrt jako obdélníky o stranách 130×180 m lišící se pouze tím, že česká čtvrt je orientována delší osou ve směru Z–V a německá čtvrt S–J. Kostelní čtvrt je na Z a S vymezena hradbami, na J obvodem bývalého hřbitova, pouze V hranice není výrazně fixována (resp. nemohla být fixována – viz níže). Hranice české čtvrti tvoří na S a V hradební zeď, na J střed náměstí, Z hranice vyznačena není. Klášterní čtvrt ohraničuje na S střed náměstí, na V a J hradební zeď a na Z Slapská ulice. Zbývající prostor náleží čtvrti německé. Rozdělení města na čtvrtě a základní komunikační schéma města se v zásadě překrývá až na situaci ve čtvrti kostelní. Vytyčení směru ulic Kostelní, Kolářské a Biřické bylo podřízeno přirozenému tvaru reliéfu – jmenované ulice probíhají ve vrstevnicích úpatí Městské hory. Přírodní faktory hrály svou roli nepochybně i při vytyčování Slapské ulice, která probíhá po linii styku klesání od Městské hory a od převýšení v JV části města.

8. Závěry

Všeobecně lze Beroun charakterizovat jako typické středověké město konce 13. a 14. století. Obecnému průměru odpovídají celkové rozměry města, umístění náměstí v centru zástavby na hlavní komunikaci, poloha farního kostela v rohu náměstí na nejvyšším bodě, volba radnice v rohu náměstí, klášter umístěný při hradbách (Petraň 1985, 48^c 575).

Pro město bylo zvoleno strategicky velmi důležité místo přechodu cesty spojující střední a západní Čechy přes řeku Mži (Berounku). Z konfigurace terénu v blízkosti brodu vyplývá, že jiné místo nebylo možné vybrat. Prostor určený k vybudování města však nebyl zcela ideální a bylo proto nutné zvolit určitý kompromis mezi přirozenými možnostmi místa a společenskými potřebami. Především bylo třeba překročit hranici bezpečné vzdálenosti od řeky, kterou dodržovalo starší osídlení (tuto linii vyznačují nálezy z doby římské při Z frontě náměstí a nálezy zvoncovitých pohárů v Havlíčkově ulici; Maličský 1967, 19). Tím se obyvatelé města vystavili nebezpečí četných záplav, kterému čelili pasivně tím, že obytné stavby situovali na relativně převýšené partie města, což ovlivnilo podobu, tvar a rozměry náměstí. Aktivně se snažili nebezpečí záplav patrně zmírnit nejdlejší 350 m dlouhou vypouklou V hradební zdí souběžnou s tokem Mže, dále nejkratší 260 m S zdí, postavené proti případné záplavové vlně a dále „pootočením“ půdorysu města tak, aby proti proudu řeky nebylo postaveno čelem, nýbrž vybíhajícím SV nárožím. Z vojensko-strategického hlediska byla nevýhodou poloha města na úpatí Městské hory, což se projevilo zvláště po nástupu palných zbraní (Razím 1988).

Z uspořádání města vyplývá, že bylo důležitou křižovatkou komunikace Z–V směru s cestou vedoucí po pravém břehu Mže k hradu Nižbor. Nevýznamné již bylo v době zalo-

žení města spojení na blízky Tetín, k němuž z města vedly jen cesty pro pěší otevřené v hradbách malými brankami (Razím 1985).

Osobitý charakter Berouna vznikl kombinací přírodních a sociálních faktorů, které se různým způsobem projevovaly ve dvou základních tendencích uplatňovaných při zakládání města: 1. obecně bylo město založeno jako středisko na cestě z Prahy na J a JZ na strategické pozici u říčního brodu a na odbočce z této cesty na královský hrad Nižbor. Tyto směry určily osový kříž města přibližně Z–V/S–J, přičemž hierarchicky vyšší hodnotu měl směr Z–V tvořící základní komunikační osu města (obr. 8:2). 2. Projektanti a stavitelé města se ovšem museli vypořádat i s konkrétním přírodním charakterem jediného možného místa, které pro výstavbu Berouna přicházelo v úvahu. Z těchto přírodních limitů vyplynul druhý základní osový kříž – přibližně SZ–JV/JZ–SV. Osový kříž Z–V/S–J tvoří úseky 320 m dlouhé. Více méně jej respektují všechny komunikace ve městě, zřetelně však fixován není. Pouze S–J osu sledují s malou odchylkou ulice Biřická a Pivovarská.

Osový kříž SZ–JV/JZ–SV tvoří úseky 410 m dlouhé. Tento systém sice respektuje městské komunikace, jsou jím však dány rohy hlavní hradební zdi – tedy celková orientace půdorysu města. Přibližně na ose SZ–JV je umístěn farní kostel, radnice a klášter. Střed tohoto osového kříže leží na delší ose náměstí.

Rozvržení městských čtvrtí je určitým kompromisem mezi oběma tendencemi. Bodem, v němž se čtvrti stýkají je střed systému SZ–JV/JZ–SV, ovšem orientace čtvrtí respektuje systém Z–V/S–J.

Poměr obou tendencí uplatňovaných při zakládání města patrně nebyl zcela vyvážený. Vzájemná orientace obou systémů je symetrická (osy svírají úhly 45°). Větší význam měl a tím i určující byl zřejmě systém SZ–JV/JZ–SV se středem na delší ose náměstí, zvýrazněný osou kostel–radnice–klášter. Systém Z–V/S–J se musel přizpůsobit, což mělo za následek mírné nerespektování směru hlavní komunikace a tím dodnes zřetelnou asymetrii položení Plzeňské a Pražské brány. Dispozice V části J fronty náměstí svědčí o dodatečné úpravě trasy cesty po první etapě výstavby města. Celkově je tedy zřejmé, že obecné požadavky na charakter města byly přizpůsobeny místnímu přírodnímu rázu krajiny.

Literatura

- ABSOLON, A. 1977: Beroun hradby. Závěrečná zpráva inženýrsko-geologického průzkumu. Praha. Archiv OM Beroun Ar P 2–3.
- BOHÁČ, Z. 1972: Patrocinia kostelů českých královských měst, Acta Regionalia 1970–1971, 16–22, Praha.
- BÖHNER, K. 1978: Bonn im Frühen Mittelalter, Bonner Jahrbücher 178, 395–426.
- BŘICHÁČEK, P.–CHARVÁT, P.–MATOUŠEK, V. 1983: Zpráva o záchranném výzkumu v Berouně 1979–80, AR XXXV, 377–386.
- CDB: Codex Diplomaticus necnon epistolaris regni Bohemiae vol. I–V, edd. G. Friedrich, Z. Kristen, J. Šebánek, S. Dušková, Pragae 1904 sqq.
- DURDÍK, T. 1978: Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století, Archaeologia Historica III, 41–52.
- DURDÍK, T. 1979: Die Anfänge des Burgenbaues im Jagdgebiet der Přemysliden, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave t. 1, „Veda“, Bratislava, 201–210.
- DURDÍK, T. 1979a: Vývoj hradů 13. století v Čechách, Folia Historica Bohemica I, Praha, 177–191.
- DURDÍK, T.–KLÁPŠTĚ, J.–SOMMER, P. 1986: Archeologie a architektura, Archaeologia Historica XI, 11–24.
- HRDLÍČKA, L. 1982: Využití výkopů pro inženýrské sítě jako pramene k poznání původního reliéfu a jeho proměn v historickém jádru města, AR XXXIV, 599–620.
- JANSOVÁ, L. 1957: Středověké skládací vážky z Berouna, AR IX, 203–206.
- KLÁPŠTĚ, J.–VELÍMSKÝ, T. 1977: Mostecké zemnice 13. století (zpráva o stavu výzkumu) Archaeologia Historica III, 121–129.
- LÍBAL, D. 1969: Stavebně historický průzkum Berouna. Rukopis zpracován pod vedením D. Líbala, Praha, uložen na SÚRPMO, Jindřišská 9, Praha I.
- MALIČKÝ, J. 1967: Berounsko v mladší době kamenné, in: Holeček J. et al.: Obrázky z Berounska, 16–19. Praha.
- MEINARDUS, O. F. A. 1981: An examination of the traditions of the Theban legion, in: Bulletin de la Société d'Archéologie Copte XXIII, 1976–1978, 5–32.
- MJČ: PROFOUS, A.–SVOBODA, J.–ŠMILAUER, V.: Místní jména v Čechách I–V. Praha 1947–1960.

- NOVOTNÝ, V. 1913: *České dějiny I/2*. J. Laichter Praha
- PETRÁŇ, J. 1985: *Dějiny hmotné kultury I/2*. Praha.
- POBUDA, K. 1942: *Svatý Jakub, ochránce Berouna*. Beroun.
- RAZÍM, V. 1985: Opevnění středověkého Berouna. K problematice městské fortifikace doby posledních Přemyslovců, *Umění XXXIII*, 137–152.
- RAZÍM, V. 1987: Opevnění Berouna v době pohusitské, *Vlastivědný sborník Podbrdsko* 32/33, 62–84.
- RBM: *Regesta diplomatica et epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Vol. II. ed. J. Emler, Prague 1870.
- RICHTER, M. 1975: České středověké město ve světle archeologických nálezů, *AR XXVII*, 245–258.
- RICHTER, M. 1982: *Hradištka u Davle, městečko ostrovského kláštera*, Praha.
- SCHWARZ, E. 1957: *Sudetendeutsche Familiennamen aus der vorhussitischen Zeit*, Köln–Graz.
- SLÁMA, J. 1977: *Mittelböhmen im frühen Mittelalter*, Praha.
- SOMMER, P. 1979: *Dominikánský klášter v Berouně*, *Archaeologia Historica IV*, 43–54.
- SPEICH, K.–SCHLÄPFER, H. 1978: *Kirchen und Klöster in der Schweiz*. Zürich.
- ŠIMÁK, J. V. 1938: *České dějiny I/5: Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha.
- VÁVRA, J. 1899: *Paměti královského města Berouna*. Beroun.
- ŽEMLIČKA, J. 1979: Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století, *Hospodářské dějiny IV*, 43–68.
- ŽEMLIČKA, J. 1985: Odboj královice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí, *ČČH XX–XIII/4*, 564–586.

Summary

The building layout of the town of Beroun in the 13th century

A series of rescue excavations conducted in the period 1978–1987 in and around the mediaeval urban core of the town of Beroun (some 35 kilometres SW of Prague, central Bohemia, Czech republic) has laid bare, among numerous remains of prehistoric periods (the Neolithic, Hallstatt, La Tène, Germanic cultures c. 0–200 A.D., Slavic settlement c. 700–900 A. D.) vestiges of structures datable to the 13th-century. This study focuses on these as the 13th-century, being the period of final integration of the Early Mediaeval duchy of Bohemia into the economic, political and ideological structures of mediaeval Europe, is the period of origins of the first urban organisms on our territory. As a new and hitherto unknown component of mediaeval society of Bohemia, 13th-century towns and their origins merit particular attention of specialists of all historical disciplines including archeology.

The eight instances in which 13th-century structures were observed included two cases of pithouses, one of which had an additional pit and a cultural layer was formed in its vicinity, three cases of isolated layers or “pockets” of material, two cases of sherds in secondary position and one instance in which 13th-century sherds are deposited at the Beroun museum without any find context whatsoever save for a rough indication of their findspot. Most of the finds are represented by pottery fragments with a solitary copper or bronze loop which might have been sewn on a garment. The following remarks may be made as to their relations with the preceding and following historical periods:

a) In several instances, 13th-century finds were the first to be identified on the spot after the prehistoric periods. No Slavic settlement finds earlier than 1200 A. D. are now safely evidenced from the Beroun town core. Pre – 13th-century written sources do mention earlier villages in the region but these are probably to be sought outside of the municipal area proper, to the NW from it at the foot of the surrounding hills. This probably means that the 13th - century burghers founded their town in a space free of earlier settlement.

b) Features of the 13th-century were identified both inside and outside of present urban core. One of them has been cut by the superimposed town wall the dating of which is likely to fall after 1295; in this manner, a terminus ad quem is given for the local 13th-century settlement which must have been more extensive – but perhaps also more thinly spread – than the present urban core.

c) Structures of the 13th-century are not in relation to the regularly planned urban grid which the town core now displays. This shows that this grid system is not datable into the 13th-century, as has been supposed until now, but that it is most probably to be dated into the period after 1295, in which king Venceslas II ordered the town to be refounded and newly erected (“de novo locari et rehedificari”, *RBM II:1692*, pp. 726–727). What was the inner structure of the 13th-century town is not known.

Other types of evidence are then taken into consideration to elucidate the foundation of the 13th-century town of Beroun. The fact that it has been erected on virgin soil (at least in the mediaeval period) is enhanced by other informations: in the 13th-century, the town acquired a new name (instead of the earlier Slavic name of Brod, meaning ford, according to a local crossing of the Mže, presently Berounka river, the new town became known under the Latin name Verona, German Bern and Czech Berún) and was expressly called a town (“civitas”). It is likely that in addition to the usual burghers' occupations (agriculture, arts and crafts) the town played a certain role in overland trade, having been situated on a major route connecting Prague with Plzeň/Pilsen and, farther on, with Nuremberg and Regensburg in Germany. The local church of St. James also dates into the 13th-century. Is there any relation to the Italian

city of Verona or Swiss town of Bern, as the name could indicate? Very few names of the oldest burghers of Beroun are known so that this evidence is inconclusive but the municipal coat-of-arms contains the image of a bear which is present on the earliest preserved seal of Beroun dating from 1362. Moreover, there is a reference to an earlier seal which contained only the image of the bear (on the seal of 1362, the bear stands in the city gate with two towers – a symbol of the municipal status of the town – upon which a man in armour bearing the coat-of-arms of king of Bohemia, the suzerain of Beroun, is positioned). In this manner, there could be a relation to the earliest preserved seal of the community of Bern in Switzerland of 1224; there, the bear (obviously in allusion to the city's name – the English bear is rather similar to the German "Bär" and to the name of Bern) is the emblem of the city's feudal overlords, the counts von Zähringen (Speich-Schläpfer 1978, 117). Could the first settlers of Beroun in Bohemia come in from present – day Switzerland?

The town might have suffered in the course of the stormy years after 1278 when Bohemia was occupied by foreign powers. This might have been the reason why in 1295, king Venceslas II took up the decision to plan and build the town anew. After measuring out the urban grid, the fortifications, a Dominican friary and, in the course of the 14th-century, also burghers' houses were erected on the ruins of 13th-century structures and the outlines of present urban core of Beroun thus came into existence.

English by Petr Charvát